© Н. П. Вільховченко, Г. О. Колесник
ISSN 2519-2558

Отримано: 27 квітня 2018 р.

Прорецензовано: 29 травня 2018 р.

Прийнято до друку: 1 червня 2018 р.

e-mail: nadyne@ukr.net

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-2(70)-45-47

Вільховченко Н. П., Колесник Г. О. Особливості функціонального підходу до дослідження науково-фантастичного тексту. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 2(70), червень. С. 45–47.

УДК: 811.111`373`38`42:311.9

Вільховченко Надія Павлівна,
кандидат філологічних наук,
Колесник Галина Олександрівна,
Національний університет «Львівська Політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО ПІДХОДУ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНОГО ТЕКСТУ

У статті розглянуто функціональний підхід, у межах якого художній текст розглядається у зв'язку з особливостями його сприйняття як результат співтворчості автора і читача. Описано головні принципи функціональної методології, які покладено в основу сполученості психолінгвістичної, функціонально-комунікативної та когнітивної парадигм. Дослідження розкриває шляхи аналізу художнього тексту, який є можливим за умови взаємодії з когнітивними структурами та психоментальними процесами (сприймання, увага, пам'ять, мислення).

Ключові слова: *функціональний підхід, жанр, науково-фантастичний текст, метод, прагматика.*

Вильховченко Надежда Павловна,
кандидат филологических наук,
Колесник Галина Александровна,
Национальный университет «Львовская Политехника»

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО ПОДХОДА К ИССЛЕДОВАНИЮ НАУЧНО-ФАНТАСТИЧЕСКОГО ТЕКСТА

В статье описан функциональный подход, в рамках которого художественный текст рассматривается в связи с особенностями его восприятия как результат сотворчества автора и читателя. Представлены основные принципы функциональной методологии, которые положены в основу сопряженности психолингвистической, функционально-коммуникативной и когнитивной парадигм. Исследование раскрывает пути анализа художественного текста, который возможен только при условии взаимодействия с когнитивными структурами и психоментальными процессами (восприятием, вниманием, памятью, мышлением).

Ключевые слова: *функциональный подход, жанр, научно-фантастический текст, метод, прагматика.*

Nadiia Vilkhovchenko,
PhD (Linguistics),
Galyna Kolesnyk,
Lviv National Polytechnic University

PECULIARITIES OF FUNCTIONAL APPROACH TO THE INVESTIGATION OF THE SCIENCE-FICTION TEXT

The article describes functional approach, which considers the literary text with reference to the peculiarities of its perception. Moreover, the text is supposed to be a result of co-creation of both the author and reader. The paper presents main principles of functional methodology based on psycholinguistic, functional-communicative, and cognitive paradigms. The study reveals the ways of analyzing the literary text which are possible only through the interaction of cognitive structures and psychogenic processes (perception, attention, memory, and thinking). The paper describes certain characteristic features that are inherent to science fiction text (artistic and fantasy nature, as well as imaginary imitation of science). The peculiarity of all types of science fiction is that it forms a so called "fantasy reality". Such reality offers its own version of the world model. In addition, it is based on the image of the fantasy world, invented by the author. A particular emphasis is laid on the fantasy world that appears due to the ability of human thinking to imagine, representing objects that do not exist, and also the ability of a person to simulate situations which are impossible at this moment of scientific and technological development. Thus, this predetermines a conscious departure from reality.

Key words: *functional approach, genre, science-fiction text, method, pragmatics.*

Постановка проблеми. Стрімка поява нових технологій у сучасному світі не могли не відобразитись у художньому тексті, зокрема у тексті наукової фантастики. Увагу сучасних вчених привертають лексичні новотвори, що постійно з'являються, відображаючи або мрії, або побоювання людини щодо технологічних інновацій майбутнього. У цьому контексті важливим вважаємо аналіз характерних ознак наукової фантастики, які окреслюють її жанрову специфіку, зумовлюючи особливості її сприйняття читачем. Таке аналітичне дослідження дає змогу розкрити прагматичну спрямованість *НФТ* (науково-фантастичного тексту).

Огляд останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми. Дослідження різних аспектів художнього тексту продовжує займати одне з провідних місць у сучасній лінгвістиці. Художній жанр дослідники традиційно розуміють як рід, різновид творів у складі художньої літератури, за яким у певні історичні епохи закріпився той чи інший стилістичний різновид мови. Зокрема О. О. Селіванова, визначає жанр як «одиницю мовленнєвої системи, інваріант вербальної комунікації, яка характеризується спільністю тематичного змісту, композиційно-структурних, інтенціонально-прагматичних, стилістичних та рядом інших ознак» [6, с. 26].

Мовне оформлення художніх творів розрізняють за їхньою жанровою належністю. Як зауважує Ц. Тодоров, специфіка поняття жанру полягає у тому, що він визначає структуру, конфігурацію літературних властивостей, перелік можливостей того чи іншого твору [8, с. 115]. Ознаками жанру, як їх формулює М. М. Бахтін, є тематика твору, його композиція і стиль. Тож за кожним літературним жанром традиційно закріплюється певна інваріантна лексико-понятійна модель, яка втілюється в конкретних варіантах окремих творів, формуючи систему.

Художній текст передбачає процес взаємодії автора та читача. Особливістю такого процесу є його відсторонений характер. Взаємозв'язок автора і читача, згідно з твердженнями Т. Ф. Плеханової, відображається у трьох аспектах художнього тексту, а саме: у *лінгвістичному*, що містить мовні засоби – *структури* (речення), *правила* (способи поєднання слів у реченнях) та *процеси* (метафоризація); у *міжперсональному* (він зорієнтований на адресата, реального або потенційного); у *культурному* (відображає види діяльності та засоби мислення, притаманні певній культурі) [4, с. 9]. Процес утворення художнього, як і будь-якого іншого типу тексту, відбувається під впливом певних позамовних чинників, до яких належать світоглядні, психологічні, історичні, соціальні, просторово-часові тощо. Унікальність художнього тексту виявляється у характері співвідношення його з реальністю.

Завданням дослідження є опис й визначення основних характерних ознак НФТ, у контексті його прагматичного потенціалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження особливостей НФТ виконано в межах загальнонаукової функціональної методології. Ми розглядаємо функціональний підхід як такий, що найбільше відповідає меті й завданням дослідження, адже науково-фантастичний текст розглядаємо не як автономне утворення, а у зв'язку з особливостями його сприйняття, як одиницю акту комунікації «автор – текст – читач».

Текст, відповідно до поглядів багатьох дослідників, є складним комунікативним механізмом, посередником комунікації, в якому реалізуються комунікативні стратегії адресанта, які сприймає та інтерпретує адресат. Тобто зміст художнього тексту є співтворчістю автора й читача. Основи такого підходу до розуміння тексту описано в працях В. П. Бєляніна, О. О. Залевської, О. О. Селіванової та інших. Думка про те, що зміст тексту не закладений безпосередньо в ньому, а формується у свідомості читача в процесі сприймання, набула розвитку в працях А. А. Брудного, Л. С. Виготського, Т. М. Дрідзе, Т.Гарлі та ін.

У процесі аналізу особливостей функціонування спеціальної лексики у науково-фантастичному тексті враховуємо основні принципи дослідження, які запропоновано О. О. Селівановою у монографії «Основи лінгвістичної теорії тексту і комунікації». Важливим для нашого дослідження є такий принцип, як *телеологічність*, що полягає у спрямованості елементів тексту на розкриття задуму автора. Як зазначає О. О. Селіванова, ціль автора може адекватно не відображатись у тексті, який набуває власних особливостей, сприймається та інтерпретується на основі цільової настанови читача [5].

Детермінований психоменталізм є ще одним принципом, яким ми керувались під час дослідження. Він припускає «аналіз смислового (когнітивного) простору тексту і психоментальної природи комунікативного процесу» (переклад наш – Н. В.) [6, с. 17].

Принцип *асиметрії системи і середовища* виражається в одночасній незмінності і рухливості мовних засобів. У процесі функціонування, компоненти системи реалізують водночас як власні тенденції до змін, так і аномалії як асистемні відхилення. Цей принцип, на нашу думку, значною мірою відображає функціонування спеціальної лексики в науковій фантастиці, адже вона набуває додаткового значення у художньому середовищі.

Наведені принципи дослідження покладено в основу сполученості функціонально-комунікативної та когнітивної парадигм. Очевидним є той факт, що аналіз художнього тексту можливий лише за умови взаємодії з когнітивними структурами і такими психоментальними процесами, як сприйняття, мислення, увага, пам'ять. Отже, з огляду на основні положення загальнонаукової функціональної методології, художній текст розглядаємо як результат співтворчості автора і читача. Урахування основних принципів дослідження художнього тексту (телеологічності, детермінованого психоменталізму, а також принцип асиметрії системи і середовища) визначили підхід до аналізу НФТ.

Науковій фантастиці притаманна внутрішньожанрова неоднорідність, у межах якої дослідники виокремлюють види та підвиди наукової фантастики за різними критеріями. Наприклад, за *способом викладу подій* існує: сатирична, гумористична, жорстка, дуже технізована фантастика, м'яка, або гуманітарна фантастика, яка торкається моральних проблем майбутнього, пригодницька, фантастика-попередження, де йдеться про наслідки діяльності людини тощо. За *темою* вирізняють такі види: космічна наукова фантастика, екологічна, історична, фантастика про інші світи, подорож у часі тощо.

Особливістю усіх типів НФТ є те, що вона утворює «фантастичну реальність», тобто пропонує свою версію моделі світу, для якої основою слугує образ *фантастичного світу, вигаданого автором*. *Фантастичний світ* (ФС), вигаданий автором, – це закрита система просторово-часових та персонажних параметрів, яка має встановлені автором межі. Йому притаманні завершеність, фіксованість, довільність, а також цілковита залежність від автора. Тобто фантастичний світ, вигаданий автором – це замкнений універсум, організований за своїми внутрішніми законами. Образ фантастичного світу формується поступово, збираючи і накопичуючи окремі елементи під час розвитку сюжетної лінії.

Фантастичний світ виникає внаслідок здатності людського мислення до фантазування, тобто уявлення об'єктів, що не існують, здатності людини до моделювання неможливих на даний момент ситуацій, що зумовлює свідомий відрив від реальності. Причому, людина розуміє різницю між реальним, тим, що могло б бути зараз, та фантастичним. Отже, в основі усіх видів та підвидів наукової фантастики є ФС, вигаданий автором.

Наукова фантастика базується на таких головних характерних ознаках, як художність, фантастичність та художня імітація науковості. *Художність* визначається як одна з базових ознак *науково-фантастичного тексту*, оскільки наукова фантастика – це жанр художнього, а не наукового тексту,який базується на моделюванні фантастичного світу.

Такі риси, як *емотивність та образність* пов'язані з естетичною функцією НФТ. Ще однією ознакою, яка притаманна художньому текстові є *антропоцентричність*. Зокрема О. О. Матвєєва, справедливо зазначає, що кожен художній текст, а, отже, і НФТ, спрямований на відображення людської сутності у всіх її проявах. Система персонажів, поряд із роботами та іншопланетними істотами, зазвичай включає також героя-землянина, близького сучасному читачеві, а неземні істоти можуть мати людські ознаки. Отже, емотивність, образність, а також антропоцентричність формують художні ознаки НФТ. Вважа-

ємо, що одночасне існування таких протилежностей, як «науковість» та фантастичність визначає особливий характер НФТ.

Художня імітація науковості є головною ознакою НФТ. Письменники-фантасти у своїх творах враховують наукові факти, оскільки у тексті певним чином реалізується їхнє наукове світосприйняття (показовим є факт, що багато відомих письменників-фантастів є науковцями). Безперечно, наукова фантастика пов'язана з пізнавальним процесом, вона залежить від найзагальніших уявлень людини про світ. Саме науковість фантастики сприяє виникненню ілюзії достовірності, оскільки наука, представлена в НФТ, раціонально пояснює світ, створює відчуття достовірності навіть найдивовижніших подій.

Важливу роль у формуванні художньої імітації науковості відіграють такі риси, як *гіпотетичність* та *аргументованість*. Усе в науковій фантастиці підпорядковується реальним законам природи. Міркування вирізняються логічністю, аргументованістю, послідовністю та науковим підґрунтям. Художня імітація науковості, визначає структурно-композиційні та лексичні особливості НФТ (напр., використання науково-термінологічної лексики).

Фантастичність визначається як особливе сприйняття неймовірних подій. Ця ознака включає, передусім, *мисленнєвий експеримент*, який базується на *фантастичному припущенні*. Зазвичай, автор робить фантастичне припущення, на основі якого побудовано сюжет. Під фантастичним припущенням розуміємо незвичайну, неможливу ситуацію, винахід, що є центральним моментом твору. Тобто все, що обертається навколо фантастичного припущення, повинно працювати на нього, переконати читача, змусити його повірити. Для «наукового» обґрунтування фантастичного припущення вводять наукові пояснення. Предметом мисленого експерименту в НФТ стають і філософські концепції, і футурологічні проекти, і політичні доктрини тощо. Зазначимо, що фантастичність визначає особливості мовного оформлення НФТ. Така ознака є джерелом вигаданої автором спеціальної лексики.

Способи виявлення характерних ознак наукової фантастики розкривають, на наш погляд, її особливості. Як уже зазначено, специфіка наукової фантастики проявляється в одночасному існуванні таких протилежних ознак, як науковість та фантастичність на основі художності. З цими протилежностями пов'язана внутрішня організація науково-фантастичного тексту. У НФТ одночасно проявляються як інформативно-логічний, так і емотивний тип організації тексту. НФТ має експресивну спрямованість, проте водночас у ньому спостерігається наявність деяких елементів наукового стилю: вживання спеціальних термінів певної наукової галузі, наприклад, для пояснення теорій, опису технічних пристроїв, географічного середовища тощо. Саме художня ознака НФТ дає змогу поєднати науковість та фантастичність у межах тексту. Зазначимо, що у науковій фантастиці співіснують такі протилежності, як настанова на вимисел та ілюзія достовірності. Дослідники погоджуються, що ілюзію достовірності породжує «науковий» аспект НФТ, у той час як настанову на вимисел – художній. [2;3].

Як бачимо, у науковій фантастиці такі протилежні ознаки, як фантастичність і художня імітація науковості, з одного боку, та настанова на вимисел й ілюзія достовірності, з іншого, співіснують та впливають одна на одну. На нашу думку, вони також підпорядковують собі всю систему мовних художніх засобів НФТ. Як підкреслює Т. Н. Тесленко, наукова лексика НФТ є не стільки науковою, скільки «науково-фантастичною», оскільки передає змістовно-концептуальну інформацію, науково обґрунтовує фантастичні явища та події [7, с. 13]. Отже, наявність таких протилежностей, як художня імітація науковості та фантастичність, які поєднуються з художністю, проявляє, з одного боку, настанову на вимисел, а з іншого – ілюзію достовірності. Окрім того, їхня взаємодія створює особливий характер мовного оформлення НФТ.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, у межах функціонального підходу текст наукової фантастики розглядаємо як результат співтворчості автора і читача. Головні принципи функціональної методології покладено в основу сполученості психолінгвістичної, функціонально-комунікативної та когнітивної парадигм. Це видається важливим, оскільки аналіз художнього тексту є можливим за умови взаємодії з когнітивними структурами та психоментальними процесами (сприймання, увага, пам'ять, мислення).

Науковій фантастиці притаманні певні характерні ознаки, а саме: художність, фантастичність та художня імітація науковості. Така ознака, як художність, проявляється через емотивність, образність та антропоцентричність, художня імітація науковості – через гіпотетичність, аргументованість та раціональність, фантастичність – через неможливе, дивовижне та мисленнєвий експеримент, що базується на фантастичному припущенні. Художність об'єднує фантастичність та науковість; вона дає змогу проявлятися та співіснувати цим ознакам у межах одного тексту. Саме таке явище виявляє специфіку наукової фантастики, яка визначається одночасним проявом таких протилежностей, як художня імітація науковості та фантастичність, а також настанова на вимисел та ілюзія достовірності. У перспективі дослідження вважаємо доцільним проаналізувати етнокультурні чинники, які впливають на мовне оформлення тексту наукової фантастики.

Література:

1. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / М. Бахтін // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки XX століття / [за ред. М. Зубрицької]. – Львів : Літопис, 1996. – С. 310–317.

2. Матвєєва О. О. Антропоцентризм як характерна риса художнього твору / О. Матвєєва // Нова філологія. – Запоріжжя : ЗДУ, 2004. – № 1. – С. 132–139.

3. Неёлов Е. М. Волшебно-сказочные корни научной фантастики / Е. М. Неёлов. – Л. : ЛНУ, 1986. – 200 с.

4. Плеханова Т. Ф. Дискурсивно-диалогическая концепция художественного текста : автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / Т. Ф. Плеханова. – Минск, 2005. – 32 с.

5. Селиванова О. Світ свідомості в мові : моногр. видання / О. Селиванова. – Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. – 488 с.

6. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.

7. Тесленко Т. Н. Жанровая специфика перевода научной фантастики : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Т. Н. Тесленко. – Одесса, 1989. – 16 с.

8. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу / Ц. Тодоров. – М. : Дом интеллектуальной книги, 1999. – 144 с.

9. Чернышева Т. Природа фантастики / Т. Чернышева. – Иркутск : Изд-во ИГУ, 1985. – 336 с.

10. Harley, T.A. The Psychology of Language: From Data to Theory / T.A. Harley. – N.Y.: Psychology Press, 2008. – 602 p

11. Markelova S. Semantic Peculiarities of Special Vocabulary Used in Science Fiction // European Transfer of Culture in Literature, Language and Foreign Language Teaching / S. Markelova, N. Vilkhovchenko. – Nysa : Publishing Office PWSZ, 2015. – P. 156-168.